

FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 45

2006

With summaries

KØBENHAVN 2006

UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på papiromslaget se s. 135.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik III's bibliotek

Om titelvignetten se s. 129.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:

Ivan Boserup, Grethe Jacobsen, Ingrid Fischer Jonge,
Erland Kolding Nielsen, Niels Krabbe,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Papir: Munken pure 120 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob K. Meile
Tryk og indbinding: Richard Larsen Grafisk A/S

ISSN 0060-9896
ISBN 87-7023-713-1

EN LÆGES RELIGION

AF

JENS GLEBE-MØLLER

Lægen og forfatteren, Sir Thomas Browne (1605-82), levede fra 1636 i Norwich, hvor han skrev en række værker, som har sikret ham en plads i den engelske litteraturs historie. I 1671 opnåede han endda at blive adlet af kong Charles II. Mest bekendt er måske hans *Urn Burial* (eller *Hydrotaphia*), som blev udgivet i 1658 og indholder hans refleksioner over døden og efterlivet. Anledningen var opdagelsen af en begravelsesplads med nedsatte urner i nabolaget, som Browne troede var romerske (de har siden vist sig at være saksiske). Hans stil i disse refleksioner er ifølge litteraturhistorikerne “seldom if ever equalled in English prose.”¹ Et andet af hans værker er *Pseudoxia Epidemica* i 7 bøger, også kendt under titlen *Vulgar Errors*, som han fik udgivet i 1646. Heri udfolder han al sin lærdom og gennemgår i første bog rækken af årsager til de videnskabelige fejltagelser – rækken begynder med arvesynden og ender med Satan – og så i de følgende 6 bøger mere end 100 naturvidenskabelige, historiske og bibelhistoriske fejltagelser. F.eks. skriver han “On the picture of our Saviour with long hair” og argumenterer for, at Jesus havde langt hår efter almindelig jødisk skik, og ikke fordi han skulle have været medlem af “nasiræernes” sekt. Værket, der ligesom Browne’s øvrige forfatterskab er skrevet på engelsk, vakte stor interesse i datiden og udkom i flere og reviderede optryk.² Herhjemme befaled kong Frederik Den Tredie

¹ Margaret Drabble (ed.): *The Oxford Companion to English Literature*, New York/Oxford 1998, s. 489. Der findes en omfattende litteratur om Thomas Browne og hans forfatterskab. Jeg nøjes her med at henvise til Andrew Cunningham, “Sir Thomas Browne and his *Religio Medici*: Reason, Nature and Religion” i Ole Peter Grell og Andrew Cunningham (eds.): *Religio Medici. Medicine and Religion in Seventeenth-Century England*, Aldershot/Brookfield 1996, s. 12-61.

² På Det Kongelige Bibliotek findes et eksemplar af 1646-udgaven. Det er dog efter de håndskrevne bemærkninger i bindet at dømme først blevet erhvervet i slutningen af 1800-tallet eller endnu senere.

rigshofmester Joachim Gersdorff at sætte en sekretær i Danske Kancelli, Gabriel Knudsen Akeleye (1616-52), til at oversætte *Vulgar Errors* til dansk. Det gjorde Akeleye pligtskyldigst, men med stort besvær! Den renskrevne oversættelse i 2 bind med Frederik Den Tredies monogram på bindene findes endnu på Det Kongelige Bibliotek samt noget af Akeleyes kladde (Gl. Kgl. Saml. 218-19, fol.). I den indledende dedikation til kongen skriver Akeleye om sine vanskeligheder med oversættelsen:

“... besynderligen effterdi een saa meget Bogen igiennem møder och forekommer, huor een fuldgoed Oedipus Well schulde fange och finde Arbeide noch for sig, eftersom der Neppeligen ehr Noget Capitel I den gandsche Bog huor Autor iche handler nogen sær Materie, saa att denne Tractat well haffde erfordreht een Translatorem verseret in omni scibili.”

Men da han nu har fået opdraget, selv om han er dårlig til engelsk (hvad han selv vedgår i dedikationen) og ikke “verseret in omni scibili,” dvs. dygtig i alle videnskaber, så har han også fuldført oversættelsen og beder kongen optage den i nåde. Vi kan ikke vide, hvad Frederik har tænkt eller sagt, da han fik Akeleyes oversættelse, som på titelblad og bind er dateret 1652, men i hvert fald er den ikke blevet trykt.

Akeleyes oversættelse er imidlertid ikke det eneste spor af datidens interesse, også i Danmark, for Thomas Browne. På Det Kongelige Bibliotek finder vi et andet håndskrift, skrevet med en anden hånd end Akeleyes, der er registreret som “Et dansk Skrift om Religionen overhovedet” (Gl. Kgl. Saml. 1502, kvart). Efter skrifttype og indbinding (i et gammelt ark pergament) lader det sig datere til omkring midten af 1600-tallet, og ved en nærmere undersøgelse viser det sig at være en oversættelse til dansk af de første 46 (ud af i alt 60) sektioner af førstedelen af Browne’s *Religio Medici* eller på dansk: “En læges religion.” Denne bog har Browne antagelig skrevet omkring 1635 som en slags privat statusopgørelse over sine synspunkter som læge og som kristen, efter at han i en årrække havde rejst i Irland og studeret i Frankrig, Italien og Holland. Men uden hans vidende blev den trykt og udgivet i 1642 og senere genudgivet flere gange³ og oversat

³ På Det Kongelige Bibliotek findes en udgave fra 1645, som har tilhørt juristen og bogsamleren Peder Lauridsen Scavenius (1623-85), der i 1665 solgte sit bibliotek til Frederik

til latin og til andre sprog, så sent som i 1963 endda til japansk! Og engang i 1600-tallet har en indtil videre ukendt dansker altså også forsøgt sig med en oversættelse. Her er en lille smagsprøve, som viser, at den ukendte oversætter har haft lige så meget besvær med *Religio Medici* som Akeleye med *Vulgar Errors*:

“Hvad sig min Religion belanger, alligevel at der er, adskillige Omstendigheder, hvorudaf Verden maatte sande og slutte att ieg slet ingen hafde, saasom mit Kalds almindelig eftertalelse (engelsk: scandall – JG-M), min studiums Naturlige Løb, min skiellige u-actsomme forholdene og discurs om Religions puncter, hverchen med Iffrighed dend er forsuarendis, ej heller med saadan gemen hidsighed og stridighed dend anden imodstandendis; trods alt dette tør ieg uden nogen misbrug tilegne mig en Christens hederlig titel.”⁴

Bag det knudrede danske, formodentlig oversat fra den engelske “piratudgave” eller en af de verserende afskrifter,⁵ kan man allerede i denne lille passage skimte nogle væsentlige pointer i Browne’s bog. For det første kan man se, at Browne har været under anklage for slet ingen religion at have, altså for at have været atheist. For det andet at Browne ikke ville have med tidens konfessionelle religionsstridigheder at gøre. Anklagen for atheisme hænger sammen med, at han var læge – og i datiden lød et ofte citeret ord: “Hvor der er tre læger til stede, er der to atheister.” Læger måtte jo pr. definition dengang som nu bygge på erfaring og eksperimenter og ikke på en åbenbaring eller på de bibelske skrifter. Men Browne ville ikke kaldes atheist, og en stor del af bogen går i øvrigt på at bestride, at der overhovedet findes atheister. Et stykke inde i den skriver han om traktaten om de tre bedragerere, Moses, Jesus og Muhammed, hvorom rygten havde gået i århundreder og altså også gik i Browne’s samtid, indtil den faktisk blev skrevet og trykt omkring år 1700⁶:

Den Tredie, fra hvem det så indgik i Det Kongelige Biblioteks oprindelige bestand.

⁴ S. 1.

⁵ Browne’s forord til de senere “autoriserede” udgaver mangler. I øvrigt slutter oversættelsen midt i sektion 46.

⁶ Se f.eks. min bog *Vi fornægter Gud og foragter øvrigheden. Studier i Den Tidlige Oplysning*, København 2004, s. 84ff. I Jeremy Finch’s udgave af *A Catalogue of the Libraries of Sir Thomas Browne and Dr. Edward Browne, his Son*, Leiden 1986, forekommer både en engelsk og en tysk bog fra 1669 med en titel, der åbenbart spiller på rygterne om bedragerbogen: “Hist. de tribus hujus seculi famosis Impostorib.”

“Dend forgifftige Skielm og helvedis Secreterer som schref det slemme Wirck om de tre impostores, alligevel at hand var afskildt fra ald Religioner, og var huer (ken – JG-M) Jøde, Türcck eller Christen, var heller ingen positive Atheist.”⁷

Altså ikke engang den formodede bedragerbogs forfatter kunne efter Browne's mening være atheist, dvs. benægte Guds eksistens, selv om han kaldte de tre store religionsstiftere for impostores (bedragerere). Heller ikke Epikur, som lige siden Martin Luthers angreb på ham havde været alle teologers skydeskive eller måske snarere skræmmebillede, vil Browne regne for en atheist:

“Epicuri Lærdom, som benected Guds forsiun, var ingen Atheism, mend en meget høy og ypperlig indfald (engelsk: conceit – JG-M) om Guds majestet.”⁸

Men når hverken Epikur eller “skielmen” der skrev om de tre bedragerere er atheister, så er lægen Thomas Browne det selvfølgelig heller ikke. Tværtimod kender han to bøger, der leder ham til Gud. Den ene er Bibelen og den anden er naturens bog. Vi lader ham selv komme til orde:

“... there are two bookes from whence I collect my Divinity; besides that written one of God, another of his servant Nature, that universall and publik Manuscript, that lies expans'd unto the eyes of all.”⁹

Men selv om Browne altså ikke er atheist, så vil han som sagt ikke involveres i teologiske eller konfessionelle diskussioner, for “I borrow not the rules of my Religion from *Rome* or *Geneva*, but the dictates of my own reason.”¹⁰ Det betyder på den ene side, at Browne er en talsmand for tolerance ikke bare mellem religioner og konfessioner, men i det hele taget mellem alle mennesker og samfundslag, som han udvikler det i andendelen af *Religio Medici*. Og på den anden side at han, når det kommer til stykket, kun vil lade sig lede af sin fornuft. En af hans berømteste sentenser i *Religio Medici* er denne: “I perceive

⁷ S. 63.

⁸ S. 62.

⁹ Geoffrey Keynes, ed., *Sir Thomas Browne. Selected Writings*, London 1970 (1968), s. 20f.

¹⁰ Keynes, anf.udg., s.10.

every mans owne reason is his best Oedipus.”¹¹ Henvisningen til Ødipus spiller på det oldgræske sagn om, at Ødipus løste sfinksens gåde: Hvilket væsen går om morgenen på fire, om middagen på to og om aftenen på tre? “Det er mennesket,” sagde Ødipus, “der som spæd går på alle fire, som voksen på sine to ben og i alderdommen må gå med stok.” Og så styrtede sfinksen sig ned fra klippen, og Ødipus blev konge i Theben. Menneskets fornuft er altså ifølge Browne som en Ødipus, for kun ved dens hjælp kan vi løse tilværelsens gåder.¹²

Browne’s udogmatiske og tolerante forståelse af religion og kristendom og hans fremhævelse af “every mans owne reason” førte til, at *Religio Medici* blev sat på pavens indeks over forbudte bøger. Og også i protestantiske teologers advarsler mod ugudelige eller atheistiske bøger og deres forfattere støder man i eftertiden ofte på Browne’s navn.¹³ Omvendt var *Religio Medici* populær i heterodokse kredse og optræder dér på linie med de religionskritiske og øvrighedskritiske clandestine skrifter.¹⁴ Så det er ikke usandsynligt, at vor anonyme oversætter har tilhørt en sådan kreds og villet bidrage til udbredelsen af den clandestine undergrundslitteratur.

Som nævnt havde Browne rejst meget i Europa – han tog sin medicinske doktorgrad i Leiden – og han talte adskillige europæiske sprog foruden naturligvis de klassiske. Og selv om han ikke ses at have været i Danmark, kunne han åbenbart i hvert fald læse dansk. Det beviste han ved en lejlighed, som siden kom til at sætte en plet på hans eftermæle:

I 1662 blev to kvinder i Bury St. Edmonds i Suffolk anklaget for hekseri. De skulle have forhekset nogle børn, så de fik hysteriske anfald og kastede nåle og søm op. Der blev indledt en proces mod dem, og Thomas Browne blev bedt om at afgive et votum. Det gjorde han og erklærede, at ganske vist var anfaldene nok naturlige, men det var djævelen som i ledtog med de to hekse havde gjort dem så voldsomme, og han tilføjede, at “in Denmark there had been lately a great discovery of witches, who used the very same way of afflicting persons, by conveying pins into them.” Angiveligt skulle Browne her referere til en hekseproces, som havde fundet sted i Køge samme år, og som

¹¹ Keynes, anf.udg., s. 11.

¹² Når Akeleye i det anførte citat ligeledes nævner Ødipus, tyder det på, at han også har læst *Religio Medici*.

¹³ F.eks. i Johan Müllers *Atheismus devictus* fra 1672. Se Winfried Schröder: *Ursprünge des Atheismus*, Stuttgart-Bad Canstatt, 1998, s. 66, note 78.

¹⁴ Jf. Martin Mulso: *Moderne aus dem Untergrund. Radikale Frühaufklärung in Deutschland 1680-1720*, Hamburg 2002, s. 372 og s. 395.

han altså havde læst eller hørt om.¹⁵ Browne's votum gjorde udslaget, og de to kvinder, Rose Cullender og Amy Duny, blev hængt. Processen i Suffolk kom i øvrigt senere til at inspirere de berømte hekseprocesser i Salem.¹⁶ Dem kan man dog ikke give Browne et medansvar for, og i det hele taget må man vel sige som Browne's moderne biografer, at han trods alt var barn af sin tid, og dengang troede høj og lav, lærd og ulærd jo altså på eksistensen af hekse.

SUMMARY

JENS GLEBE-MØLLER: *A Doctors Religion*

Sir Thomas Browne (1605-82) is a well-known figure in English Literature. His most famous book is probably *Urn Burial* "seldom if ever equalled in English Prose." Among his other works is the large *Pseudodoxia Epidemica* or *Vulgar Errors*, published in 1646, in which he discusses errors in the natural sciences, in history, and in the history of the Bible. At the order of King Frederic III a secretary in the Danish Chancellery, Gabriel Knudsen Akeleye, translated, with considerable difficulty, this book into Danish. The translation, which was never published, is still to be found in The Royal Library. Under the heading "A Danish work on Religion in general" yet another translation of (most of) one of Browne's books, *Religio Medici* (A Doctor's religion) has recently been discovered in The Royal Library. In this book, which is a kind of report on Browne's views as a doctor and as a Christian, we read the famous sentence: "I perceive every mans owne reason is his best Oedipus." Though Browne regarded himself as a Christian, his appeal to reason made him suspicious in the eyes of orthodox theologians, but conversely popular among contemporary critics of religion. Therefore *Religio Medici* is often mentioned in the so-called "clandestine" literature of the time. Browne was also involved in the famous witch-trial which took place in Suffolk in 1664. At this occasion he referred to a similar trial two years earlier in Køge.

¹⁵ Edmund Gosse: *Sir Thomas Browne*, London 1924 (1905), s. 149. Det har ikke været mig muligt at identificere en hekseproces i Køge i 1662, hvor 4 hekse ifølge Gosse skulle være blevet brændt.

¹⁶ Rosemary Ellen Guiley: *The Encyclopedia of Witches and Witchcraft*, New York, 1989, s. 44ff.